

Львівський національний університет імені Івана Франка
Міністерство освіти і науки України

GERMANOVICH GALINA OSTAPIVNA

УДК 811.161.2'276.6:611.1/.9](043.3)

**МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ ЗІ СОМАТИЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ЛЬВІВ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Кочан Ірина Миколаївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри українського
прикладного мовознавства

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук
Дидик-Меуш Ганна Михайлівна,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України,
старший науковий співробітник

кандидат філологічних наук, професор
Симоненко Людмила Олександрівна,
Український мовно-інформаційний
фонд НАН України,
провідний науковий співробітник

Захист відбудеться “28” вересня 2021 року о 14-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, авд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано “27” серпня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

У.Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Медична термінологія є однією з найдавніших груп фахової лексики. В історичному аспекті її досліджували (Г. Дидик-Меуш, В. Німчук, Т. Олещук, О. Олійник, В. Передрієнко, Т. Файчук), діалектному (П. Гриценко, О. Малахівська, М. Рут, Т. Чайко, В. Баденкова, Я. Вакалюк, О. Вікторіна, Р. Омельковець, О. Стрижаковська), етимологічному (Г. Краковецька, М. Терехова).

Лексику окремих підсистем медичної галузі за останні роки аналізували: Н. Гимер (термінологія косметики і косметології), Т. Соколовська (українська термінологія з генетики), І. Корнейко (термінологія медичної радіології), О. Петрова (найменування шкірних хвороб), Р. Стецюк (кардіологічна термінологія), Т. Лепеха (судово-медична термінологія), І. Іваненко (логопедична термінологія), Г. Морозова (мікросистема акушерства і гінекології), Т. Луковенко (гомеопатична лексика), Н. Місник (клінічна термінологія) та інші.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Соматичні компоненти – це слова, окремі морфеми, що позначають тіло людини, його внутрішні та зовнішні складники. Такі найменування, виступаючи одним із найпомітніших пластів лексики, відображають знання носіїв мови про організм людини і постійно привертають увагу не лише медиків, а й лінгвістів.

Історію становлення окремих назв частин тіла досліджував О. Іліаді. Соматичні найменування в історії лексичної системи української мови детально схарактеризувала І. Приходько. Останніми роками з'явилися дослідження окремих соматичних термінів. Так, І. Сівков описав структуру семантичних полів термінів «кістка» та «кров» в українській та арабській мовах. І. Денисенко зіставила соматичний концепт «рука» в українській та англійській мовах. Словотвірні ланцюжки від соматизму «лице» вибудували О. Степаненко та Я. Рибалка. Типологію найменувань частин тіла запропонувала в монографії О. Материнська тощо.

Найчастіше соматизми досліджували в складі фразеологічних одиниць. Це праці Р. Вайнтрауб, Ф. Вакка, Н. Коваленко, І. Штиченко, І. Ярової. Фразеологічні одиниці із соматизмом «кров» у пам'ятках XVI–першої половини XVII ст., проаналізувала І. Черевко і визначила їхні структурні моделі та шляхи формування. Метафоричне та метонімічне використання соматизмів у фраземах з просторовим значенням розглянув В. Богуцький на матеріалі української, англійської та іспанської мов.

Концептуалізацію фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східностепових говірках аналізувала Н. Скоробагатько. Авторка визначила місце й характер соматичної фразеології в загальнономовному фразефонді, критично проаналізувала вітчизняну та зарубіжну наукову літературу зі сомофразеології, розглянула соматичні символи.

Н. Дяченко в науковій роботі «Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах» досліджувала номінативний потенціал соматичної лексики. Авторка виявила закономірності формування номінативних полів соматизмів і відсоматичних похідних.

Соматизми як засіб метафоризації термінології в різних галузях стали предметом розгляду Т. Черненко (географічна термінологія), С. Ладан (залізнична терміносистема), Н. Філіппова (суднобудівна термінологія), Л. Колдун (політехнічна терміносистема), П. Губич (пожежна термінологія).

Однак медичні терміни зі соматичними компонентами ще не були об'єктом детального лінгвістичного опису, чим і зумовлена актуальність теми.

Об'єкт дослідження – терміни зі соматичними компонентами українського та іншомовного походження в медичній галузі.

Предмет дослідження – системна організація медичних термінів зі соматичними компонентами українського та іншомовного походження за семантикою, структурою, парадигматикою та синтагматикою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка від 27 січня 2016 року протокол № 14/1. Вона відповідає комплексній науковій темі кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка: «Українська мова в просторі і часі: лінгводидактичний, прагматичний та культурологічний аспекти» (реєстраційний номер 0118U000618) та «Українська мова як код нації: культурологія, історія, лінгводидактика» (реєстраційний номер 0121 U110665).

Мета дисертації – здійснити комплексний аналіз медичних соматичних термінів за структурою, семантикою, парадигматичними та синтагматичними відношеннями.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження медичної лексики зі соматичними компонентами в українському мовознавстві;
- показати системну організацію соматичної лексики в медичній сфері, її поділ на тематичні та лексико-семантичні групи;
- з'ясувати специфіку структури медичних термінів зі соматичними компонентами;
- розглянути структурні моделі цих термінів, виявити місце соматичних компонентів у структурі терміна;
- схарактеризувати парадигматичні (полісемію, синонімію, гіперо-гіпонімію, антонімію, паронімію) відношення між медичними термінами зі соматичними компонентами;
- розглянути синтагматичні зв'язки між ними (особливості сполучуваності);
- з'ясувати перевагу українських чи запозичених термінів зі соматичними компонентами в медичній терміносистемі.

Джерельною базою дослідження стали:

- Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (переклад 30-го, американського видання): у 2 т. Львів: НАУТІЛУС, 2007.
- Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: в 4 т. / укл. Л. Петрух, І. Головка. Київ, 2012–2016.

- Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник: у 2 т. / за ред. Л. Петрух, М. Павловського. Львів: Видавн. спілка «Словник» Львів. мед. ун-ту, 1995.
- А також загальнономвні словники:
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-те вид. Київ; Ірпінь: Перун, 2005.
- Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- Новий словник іншомовних слів / за ред. Л. І. Шевченко. Київ: Арій, 2008.
- Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: УРЕ, 1985.

Методи дослідження. Для вирішення задекларованих у дисертації завдань і комплексного дослідження й опису термінів використано *загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції, дедукції*, що передбачало вивчення кожної термінологічної одиниці в структурному і семантичному аспектах, а також узагальнення та класифікування мовних фактів; *лінгвістичні методи*: описовий для загальної характеристики зібраного фактичного матеріалу; дефінітивного аналізу і прийому компонентного аналізу для уточнення структури, парадигматичних та синтагматичних відношень між термінами зі соматичними компонентами. Як допоміжний використано метод кількісних підрахунків, який дав змогу встановити співвідношення між досліджуваними фактами.

Наукова новизна дослідження:

- *уперше* в українському мовознавстві здійснено комплексне дослідження медичної лексики зі соматичними компонентами українського та іншомовного походження;
- *уточнено* місце соматичних компонентів у структурі терміна, їх походження, особливості поєднання з елементами однієї чи різних мов;
- *простежено* семантичні відношення між медичними термінами зі соматичними компонентами, належність до тієї чи іншої тематичної та лексико-семантичної групи;
- *проаналізовано* сполучуваність соматичних компонентів в аналітичних термінах та композитах;
- *спрогнозовано* подальший розвиток медичних термінів зі соматичними компонентами в українській мові.

Наукову новизну отриманих результатів представлено **в положеннях, які подаємо на захист:**

1. Терміни зі соматичними компонентами посідають чільне місце в медичній терміносистемі. Вони утворили в ній чітку структурну організацію за кваліфікаційним та лексико-семантичним спрямуванням.
2. Соматичні компоненти можуть бути як українського, так й іншомовного походження й займати в слові різну позицію, у чому проявляється специфіка кожного національного та міжнародного компонента.
3. Терміни з цими компонентами можуть вступати в синонімні, антонімні, омонімні та паронімні відношення як на зовнішньомовному, так і внутрішньомовному рівнях.

4. Переважання іншомовних компонентів пояснюється інтернаціоналізацією науки, традиціями у фаховій системі, міжнародною співпрацею.

5. Відродження національних терміноелементів сприятиме їхній словотвірній мобільності, послуговуванню ними як на науковому, так і практичному професійному рівнях.

Теоретичне значення наукової праці полягає в тому, що основні положення і висновки сприятимуть систематизації знань і поглибленню відомостей про специфіку медичних термінів зі соматичними компонентами, їхню структуру, класифікаційну групу, значення, продуктивність, доцільність існування в терміносистемах галузевого профілю. Запропонований аналіз сприятиме впорядкуванню та стандартизації медичної термінології.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використати матеріал в освітньому процесі медичного спрямування на лекціях і практичних заняттях, а також у спецкурсах та спецсемінарах з термінознавства, може слугувати для окремого вибіркового спецкурсу з проблем медичної термінології.

Апробація результатів дослідження. Положення й результати дослідження обговорено на науково-методичних семінарах і щорічних звітних конференціях кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка й апробовано на таких міжнародних конференціях: XVI Міжнародна наукова конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Семантика мовних одиниць (на матеріалі української і російської мов)» (Харків, 14–15 квітня 2016); XIV Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2016» (Львів, 29 вересня–1 жовтня 2016); Міжнародна наукова конференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 27-28 квітня 2017); XV Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2018» (Львів, 4–6 жовтня 2018); IV Міжнародна наукова конференція «Україністика: вчора, сьогодні, завтра...» (Познань, 25–27 жовтня 2018); XVI Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2020» (Львів, 1–3 жовтня 2020).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в дев'ятьох публікаціях: із них – п'ять у фахових наукових виданнях України, дві – у закордонних виданнях, одна – у періодичному виданні, одна – у збірнику наукових праць і матеріалів.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що нараховує 374 позиції, 5 додатків. Повний обсяг роботи складає – 319 сторінок, з них – 185 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, подано джерельну базу, наукову новизну роботи, окреслено її теоретичне і практичне значення,

подано інформацію про апробацію одержаних результатів, описано обсяг та структуру роботи.

У першому розділі **«Теоретичні аспекти дослідження медичних термінів»** проаналізовано передумови написання роботи, її теоретичну базу: вивчення медичних термінів, соматизмів різного походження в їхньому складі, окреслено проблему національного та запозиченого в медичній терміносистемі на сучасному етапі.

У першому підрозділі **«Медичні терміни в кваліфікаційних працях українських науковців»** схарактеризовано праці українських науковців, які вивчали медичну термінологію.

Після Другої світової війни світ побачили лише окремі роботи, присвячені мові медиків, зокрема, дисертації М. Казановського, В. Петришиної, М. Феценка. Основні роботи з українського медичного термінознавства з'являються в роки Незалежності, тобто після 1990 року. Це дисертації О. Петрової (1994), І. Корнейко (1996), Р. Стецюк (1999), Т. Лепехи (2000), Г. Дидик-Меуш (2001), Н. Місник (2002), Н. Дяченко (2008), А. Ткач (2009), Н. Цісар (2009), Н. Гимер (2010), І. Іваненко (2010), Н. Литвиненко (2010), Т. Луковенко (2011), Г. Морозової (2012), Д. Сизонова (2012), С. Лехніцької (2016), Р. Перхач (2017) та інші.

Серед підручників та посібників медичної галузі можна виокремити книжки Г. Краковецької; І. Бобрик, В. Ковешнікова; К. Дюбенко; Г. Золотухіна, Н. Литвиненко, Н. Місник; Г. Кисіль, В. Москаленко, В. Нетяженко, І. Мельник; Є. Світличної, А. Берестової, О. Тележкіної тощо.

У більшості джерел основна увага приділена фаховому терміну й термінології. Адже *медична термінологія* – це сукупність слів і словосполучень, які використовують спеціалісти для визначення наукових понять у галузі медицини й охорони здоров'я. Саме вона має бути в центрі уваги лікарів, людей, причетних до медицини, а також викладачів спеціальних дисциплін передусім й українського фахового мовлення зокрема. Спотворений термін, який породжує його нерозуміння, може спричинити помилку, яка в медичній сфері коштуватиме пацієнтові життя і здоров'я.

У другому підрозділі **«Національні та запозичені терміни в медичній терміносистемі української мови»** розглянуто ставлення науковців до національних та запозичених медичних термінів. Медична терміносистема досягла найбільшого ступеня інтернаціоналізації порівняно з термінологією інших наукових галузей, адже в її основі дві класичні мови античного світу – давньогрецька та латинська. Уже в XV–XVII ст. у медицині з'являються запозичення-грецизми: *анемія, бактерія, мікроб* тощо. Послуговуються ними й сьогодні.

Останнім часом дискутують щодо вживання іншомовних та національних термінів, їхньої взаємозаміни в терміносистемах. Цієї проблеми торкалися: В. Акуленко, Г. Антонюк, Л. Архипенко, В. Білоус, О. Боровська, О. Гаїда, М. Годована, І. Кочан, Д. Лотте, Н. Місяць, І. Процик, Т. Рудакова, Л. Симоненко, С. Соколова, А. Ткач, І. Фаріон та інші.

І. Кочан, порушуючи питання національного та інтернаціонального в термінології, закликала відповідально ставитися до чистоти рідної мови, зокрема наукової, адже не можна цілком замінити всю національну термінологію запозиченою, хоч би якою найдосконалішою вона не була.

У третьому підрозділі **«Дослідження термінів з іншомовними компонентами в українському мовознавстві»** йдеться про те, хто з учених і в якому аспекті описував терміни з міжнародними компонентами і зокрема зі соматичними. У цьому напрямку працювала І. Кочан (*фіт(о)-...-фіт(и); аква-, авіа-, аеро-, теле-, авто-, біо-, термо-, фото-*), Н. Кочукова (*нео-*), А. Москаленко (*супер-, ультра-, гіпер-, мікро-, міні-*), Г. Півторак (*філ-, філ(а), філ(о), філ(і), філ(ь), філ(ант)*), О. Сербенська (*фото-*) та інші. І. Кочан одна з перших звернула увагу на терміни з міжнародними соматичними компонентами (*акро-, артр(о)-, гастр(о)-, гема-, гемо-, гемат(о)-, офтальм(о)-*) в сучасній українській мові, розглянула їхню фіксацію в словниках різного часу і спрямування, окреслила окремі лексико-тематичні групи, сферу вживання, звернула увагу на поєднання з іншими коренями (основами) чи словами таких компонентів, а також порушила питання щодо їхньої заміни національними відповідниками. Науковці вважають, що дослідження подібних компонентів сприятиме вияву динаміки розвитку наукового мовлення.

У четвертому підрозділі **«Дослідження соматизмів в українському мовознавстві»** подано значення термінів *сома, соматизми, соматичний* за різними словниками. Наведено класифікацію В. Черкасова, І. Бобрика, Ю. Гумінського, О. Ковальчука, які виділили такі групи соматизмів: 1) *голова*, 2) *шия; шийка*, 3) *стовбур; живіт; таз; спина*, 4) *верхня кінцівка*, 5) *нижня кінцівка*, 6) *порожнини*. Р. Вайнтрауб запропонував розділити соматизми на 2 основні групи: *натуральні*, що виникли у зв'язку з людським мисленням, і тому стали загальними для всіх мов (*рука, нога, голова* та ін.) та *конвенціональні*, пов'язані з осмисленням у специфічних умовах розвитку матеріальної і духовної культури (*душа, совість* тощо).

Усю соматичну лексику (за А. Кочеваткіном) залежно від характеру об'єкта номінації розподілено за такими тематичними групами: 1) *сомонімічна* лексика (тіло, голова та її частини, шия, тулуб, верхні та нижні кінцівки); 2) *остеонімічна* лексика (кістки людського тіла та їх з'єднання); 3) *спланхнонімічна* лексика (внутрішні органи); 4) *ангіонімічна* лексика (кровоносна система); 5) *сенсонімічна* лексика (органи чуття), якої дотримуємося і ми.

П'ятий підрозділ **«Дискусії про статус соматичних міжнародних компонентів»** присвячений статусу міжнародних компонентів.

Залежно від місця розташування таких елементів у слові-терміні, їх іменують префіксоїдами та суфіксоїдами (афіксоїдами) (О. Безпояско, К. Городенська, В. Горпинич, І. Муромцев, З. Осипенко), компонентами (І. Кочан), кореневими морфемами (Є. Карпіловська), основами (Н. Клименко), афіксами (Д. Лотте), афіксальними радикаїдами (Р. Сафін), міжнародними терміоелементами (В. Григор'єв), морфемоїдами (Н. Васильєва), напівафіксами (М. Степанова), препозитивними та постпозитивними

міжнародними блоками (В. Акуленко) тощо. Уживають на позначення таких частин терміни *компонент* чи *термінологічний елемент* (*терміноелемент*).

Соматичні компоненти займають переважно препозитивні позиції в слові: *артері(о)-*, *блефар(о)-*, *бронхі(о)-*, *гема-*, *гемато-*, *гемо-*, *гепат(о)-*, *дермат(о)-*, *енцефало-*, *кардіо-*, *кефал-*, *лоринг(о)-*, *ото-*, *психо-*, *рино-*, *тоншило-*, *фаринго-* та інші. Однак у певних ситуаціях їхнє місце змінюється (*акромастит*, *епікард*). Чужомовні терміноелементи (інтернаціоналізми) в медичних словниках переважають і витісняють національні складники.

Шостий підрозділ «**Медичні словники як джерело наукової фахової інформації**» містить перелік медичних словників останніх років видання, а також детальний опис тих, якими послуговувалися в роботі.

Сьомий підрозділ «**Методи дослідження**» відображає способи отримання самостійних результатів дослідження (вони перелічені на початку автореферату).

У другому розділі «**Структурно-семантична характеристика медичних термінів зі соматичними компонентами**» проаналізовано структуру медичних термінів зі соматичними компонентами та подано семантичну характеристику соматичної лексики.

У першому підрозділі «**Компоненти 'сома' і 'тіло' в медичній терміносистемі**» розкрито значення лексем *соматизми*, *соматичний*, *сома*, *тіло* та окреслено сферу їхнього вживання.

Уперше термін *соматичний* ужив Ф. Вакк на позначення явищ, що належать до царини тілесності. У сучасних медичних словниках *сома* – це тіло, тулуб; сукупність усіх живих клітин організму, окрім статевих, а *сомато* – частина слова, що означає стосунок до тіла.

Термінів із компонентом *сома*, який стоїть у препозиції, – 12 (*сомастезія*), 46 медичних термінів містять компонент *сомато* – (*соматодерма*). У середині слова і в постпозиції компоненти *-сома*, *-сомія* свого значення не втрачають та позначають здебільшого процесу (*геміасоматогнозія*), назви захворювань (*гіпосоматотропізм*) тощо. «Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда» фіксує 95 лексем із цими компонентами. Українське поняття *тіло* є основою 110 складених термінів (*жирове тіло очної ямки*) та компонентом 5 складених (*автоміло*).

Найменування частин тіла, виступаючи одним із найпомітніших пластів лексики, що відображає знання носіїв мови про організм людини, постійно привертає увагу лінгвістів.

У другому підрозділі «**Соматизми в структурі медичних термінів**» подано характеристику національних та міжнародних соматичних компонентів.

Найбільше соматизмів та термінів із соматичними компонентами виявлено в словнику «Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда». Це 250 соматизмів, 300 соматичних компонентів і понад 50 тис простих, складених і складених медичних термінів з тими компонентами. Слід зазначити, що в словнику окремо представлено більше 250 частин складених слів, що не належать до соматичних компонентів (*альге-*, *бари-*, *гер-*, *гіганто-*,

іліно-, фено-, фет(о)-, фіко-), але поєднуються із ними (*пахіглотія, центробласт*).

Третій підрозділ «**Семантична характеристика соматичної лексики**» присвячений детальній характеристиці соматичної лексики за групами та розрядами.

Соматологічна лексика налічує понад 90 соматизмів та 100 соматичних компонентів. Схарактеризовано найбільш уживані серед них (*голова, мозок* та їхні міжнародні аналоги-компоненти: *кефал-, медул(о)-, менін-, менінг(о)-; псих-, псих(о)-; груди / мазо-, мамо-, масто-*). *Остеонімічна* лексика – понад 35 соматизмів та 30 соматичних компонентів (*кістка / остео-*). *Спланхнонімічна* лексика становить найбільшу групу й налічує понад 35 соматизмів та 110 соматичних компонентів (*печінка / гепат-, гепатик(о)-, гепат(о)-*). *Ангіонімічна* лексика – понад 30 соматизмів та 30 соматичних компонентів (соматизм *кров*, соматичний компонент *кров(о)-* та міжнародними відповідниками *гем- (гем(о)-, гемат(о)-; серц(е)- / карді(о)-*). *Сенсонімічна* лексика – понад 15 соматизмів та 25 соматичних компонентів (*вух(о)- / аур(у)-, от(о)-; шкіра / дерм-, дерма-, дерм(о)-, дермат(о)-*).

У четвертому підрозділі «**Лексико-семантичні групи термінів зі соматичними компонентами**» подано соматичні компоненти та їх лексико-семантичну характеристику.

Незважаючи на те, де розмішений соматичний компонент у препозиції (понад 7260 термінів), постпозиції чи в середині слова (понад 3190 термінів), усі терміни позначають: процеси (*ауринарія, кольпоцефалія*), збірні поняття, суміші, речовини (*аденозилкобаламін, карбоксигемоглобін*), назви захворювань (*гематинемія, батроцефалгія*), пухлини (*аденоамелобластома, лептоменінгіома*), ділянку органа (*аденогіпофіз, епікард*), такий, що стосується органа, його захворювання або діє на нього (*кардіографічний, ультрабрахіцефальний*), назви фахівців (*гастроентеролог, ендодонтолог*), назви наук, розділів, галузей (*артеріологія, пародонтологія*), медичні прилади, інструменти (*ауріскоп, фізіопсихологія*), клітини (*аденоакантома, тримастигома*), види, типи, роди, класи (*аденовіруси, перитрихіди*), люди, особи, плоди, які мають певні відхилення (*гастромелюс, макрокардіус*).

У п'ятому підрозділі «**Структурна класифікація соматичних термінів в українській мові**» подано різні думки щодо структури медичних термінів.

Більшість дослідників за будовою виділяють *прості, складні і складені* номінації. У свою чергу, прості поділяють на *непохідні* (тобто терміни, які при синхронному аналізі не мають мотиваційних слів) та *похідні* (терміни, у яких можливо виокремити мотиваційні основи та словотворчі афікси).

Одні дослідники за будовою поділяють терміни на *синтетичні* (однослівні) та *аналітичні* (що складаються із кількох слів). Із кількох слів можуть складатися і терміни-словосполучення, і терміни-композиції чи терміни-юкстапозиції. Інші (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько) термінологічні одиниці поділяють на *однокомпонентні* та *багатокомпонентні*.

Нам видається прийнятною класифікація соматичних термінів на *однослівні прості, однослівні складні та кількаслівні – складені*. Непохідних

термінів є небагато. Вони зафіксовані лише серед українських номінацій (*шия, горло, серце, печінка*).

У пункті 2.5.1 «Прості терміни-соматизми» схарактеризовано прості медичні терміни зі соматичними компонентами.

Прості терміни-соматизми, окрім кореневої морфеми, можуть містити, суфікси, які часто дають вказівку на значення терміна. Суфікси *-ит, -ім* у термінах зі соматичними компонентами вказують на запалення (*мастит, менінгіт*); *-іст, -ист* – позначають осіб за виконуваною роботою (*дантист, окуліст*); *-ість* входить до складу слів на позначення ознаки, властивості, характеристики (*венозність, капілярність*); *-ик* вказує на невеликий розмір (*горбик, мигдалик*); *-ов, -ев* надають прикметникам значення належності до того чи іншого органа (*війковий, головковий*). А також виявлено суфікси *-ізм, -зим, -к, -ок, -очк, -ачк, -ц, -ан, -льн, -альн, -оз, -аз* зі своїми позначками значень.

У пункті 2.5.2 «Складні терміни зі соматичними компонентами» проаналізовано складні медичні терміни. Залежно від кількості основ, які беруть участь у творенні складних термінів зі соматичними компонентами, розрізняємо *двокомпонентні* (*дерматографізм, ларингоскопіст*) та *багатокомпонентні* конструкції (*ангіокардіограма, брадикардія*).

Складні терміни утворюються поєднанням *національних* твірних елементів, що позначають: стосунок до певних органів (*вушно-черепний*), функцію органа (*кровотворний*), характер (ознаку) захворювання (*кровохаркальний*); поєднують терміни різних соматичних груп (*кишково-шкірний*); терміни однакових соматичних груп (*веновенний*); вказують на подібність або дають характеристику органу (*вухоподібний*).

Серед термінів, що поєднують *національні та іншомовні* елементи, можна виділити такі: національна частина знаходиться на початку слова, а потім іде запозичена (*внутрішньоепідермальний, внутрішньоміокардіальний*) та навпаки: українське слова знаходиться в кінці (*епітеліально-м'язовий, мезангіо-капілярний*). Співвідношення між цими частинами може бути різними. Виділено терміни, де основне значення має друга частина слова, а конкретизує та уточнює перша (*клиноцефалія*); друга частина вказує на дію, а перша окреслює конкретний орган чи його частину, на яку ця дія спрямована (*гастроспазм*); друга частина вказує та ознаку того, на що вказує перша (*стоматопластичний*); дві частини рівноправні між собою і вказують на той чи інший орган (*артеріонирковий*).

Терміни, що складаються з *обох іншомовних* елементів за частиномовним вираженням – це іменники чи прикметники, які складаються: зі соматичного і несоматичного компонента (*гепатографія*); зі соматичного іншомовного компонента й гібридного слова (*гепатотоксичність*); з двох соматичних компонентів (*гематокольпос*); з двох соматичних компонентів + національні морфеми (*гематоенцефалічний*).

У пункті 2.5.3 «Складені терміни зі соматичними компонентами» подано структуру аналітичних медичних термінів.

Складені терміни зі соматичними компонентами – це синтаксичні конструкції, що складається з кількох компонентів (слів), певним чином між собою пов'язаних. Аналітичні терміни є досить продуктивними і, на відміну від синтетичних, конкретизують значення основного слова залежними словами як соматичного, так і несоматичного значення.

За структурою *складені* терміни можуть бути дво-, три- та багатокомпонентні. Серед двокомпонентних переважає конструкція *прикметник + іменник* (лише з національних компонентів (*білий язик*), із запозичених компонентів чи запозиченого та гібридного (*атиповий кардіоміоцит*), (*антибіотичний язик*). Інша модель двослівних термінів: *іменник + іменник* (два українських чи два іншомовних слова, комбінація запозиченого та українського слова) (*вена гачка, цереброзит сульфат, гемангіоендотеліома дітей*).

Три- і багатокомпонентні медичні терміни зі соматичними компонентами мають різні структури, наприклад, *іменник + іменник + іменник* (*протез клапана серця*), *іменник + іменник + прикметник* (*пульсація печінки справжня*), *прикметник + іменник + іменник* (*вінцеві сплетення шлунка*), *іменник + іменник + іменник + прикметник* (*швидкість течії крові лінійна*), *іменник + прикметник + прикметник + прикметник* (*прохід слуховий зовнішній хрящовий*) та інші.

Складених термінів із кількістю компонентів більше шести в медичних словниках не виявлено. Наявність у термінах-словосполученнях трьох або більше компонентів свідчить про використання кількох простіших термінів або словосполучень для детальнішої конкретизації поняття. Складені терміни – це здебільшого поєднання суто українських термінолексем або їхня комбінація з одним-, двома запозиченими словами. Терміносполуки лише із запозиченими термінами – спорадичні.

У третьому розділі «Парадигматика і синтагматика медичних термінів зі соматичними компонентами» описано полісемію, синонімію, гіперо-гіпонімію, антонімію, паронімію та синтагматичні зв'язки медичних термінів зі соматичними компонентами.

У першому підрозділі **«Полісемія медичних термінів зі соматичними компонентами»** схарактеризовано явище полісемії в медичній термінології окреслених структур.

Полісемія термінів – це природний прояв загальних законів розвитку лексики. Вона полягає в тому, що одному мовному знакові (слову) може відповідати декілька значень. Серед медичних термінів зі соматичними компонентами виявлено *зовнішньосистемну* (значення яких зберігає зв'язок зі загальноновживаним словом) (*вездечко, вузлик, мішок, мішечок*), *міжгалузеву* (багатозначність виникає між словами різних терміносистем) (*жаба, діафрагма*) та *внутрішньогалузеву* (у межах однієї терміносистеми) (*горло, груди*) полісемію. Детально опрацювавши внутрішньосистемну полісемію, виявлено, що це явище притаманне кожній групі соматичної лексики (національних термінів): сомонімічна (*голова, мозок*); остеонімічна (*зв'язка, кістка, суглоб*); спланхнонімічна (*печінка, протока, тракт*); ангіонімічна

(капіляр, кровonosний); сенсонімічна (вухо, ніс, язик). А також внутрішньосистемна полісемія притаманна іншомовним медичним термінам із соматичними компонентами (медулярний, артрогрипоз, бронходилатція, гемангіома, дерматом). У межах медичної системи є терміни, які в різних медичних галузях мають різне значення (вушко, груди). Проаналізовано терміни, які виявляють полісемні відношення змішаного типу (вушко, ніжка).

Для національних термінів із соматичними компонентами притаманна зовнішньосистемна полісемія, а для іншомовних – внутрішньосистемна.

У другому підрозділі «**Синонімія медичних термінів зі соматичними компонентами**» схарактеризовано ставлення науковців до явища синонімії та проілюстровано синоніміні відношення медичних термінів зі соматичними компонентами.

Явище синонімії займає одне з центральних місць у медичній термінології. Дослідження сучасних термінознавців переконливо довели існування синонімії в термінології. Специфіка терміносистеми допускає існування різних позначень одного наукового чи фахового поняття. У науковій сфері існують такі класифікації синонімів: *повні та часткові, абсолютні та відносні, ідентичні та еквівалентні*.

Серед медичних термінів зі соматичними компонентами виявлено абсолютні (*гемічний – гематальний – гематичний – такий, що стосується крові*) та відносні (*грижа – випинання петлі органа чи тканини – грижоутворення – патологічне випинання органа чи іншого утворення тіла – ентероцеле – грижа, що містить кишкову петлю*). Синоніми виражаються як національними, так й іншомовними лексемами (*носово-перегородковий – назосептальний*). Синонімія може бути *одноструктурна (нежить – риніт)* та *різноструктурна (гемодіалізатор – штучна нирка)*.

Однослівні складні терміни поділено на: запозичені (*аденогіпофізарний – передгіпофізичний*); серед них є лексеми, що зберігають першу частину, а друга інша (*аденомегалія – аденопатія*); перша частина у вигляді варіантів одна до одної (*гемопоетичний – гемапоетичний*); однакова остання частина слова, яка здебільшого не належить до соматики, а дає вказівку на лексико-семантичну групу термінів, а перша частина – різна, другою частиною можуть бути іншомовні компоненти –графія (*ангіографія – вазографія*), –граф (*пневматограф – спірограм*), –лізин (*гемолізін – еритроцитолізін – еритролізін*), –стат (*гнатостат – цефалостат*), –метр (*ринонеметр – пневмотахометр*), –стомія (*гепатопортоентеростомія – портоентеростомія*), –ома (*гемангіосаркома – ангіосаркома – злякїсна гемангіоендотеліома – лімфангіосаркома*) тощо; зміна порядок розташування компонентів (*аденоліпома – ліпоаденома*); складні українські та запозичені терміни (*кровоспинний – гемостатичний*).

Синонімія *різноструктурних* термінів відбувається серед простих і складних термінів: іншомовних (*гідремія – гемодилуція – гіперволемія*), іншомовних та українських (*риноблепорія – нежить*); між складними та складеними (*аденолімфома – Вортіна пухлина – лімфоматозна капілярна цистаденома; аденоміоз – внутрішній ендометріоз*) та між складеними

термінами, де збігається основне слово, а прикметники різні (*верхня грудна артерія – найвища грудна артерія*), збігається залежне слово, а основне слово різне (*горбок туберкульозний – гранульома туберкульозна*), усі слова різні (*ембріональна аденосаркома – Вільмса пухлина*).

Синоніми в термінології необхідні для наукового означення поняття і тлумачення терміна (особливо чужомовного походження), найточнішого висловлювання думки (коли межа між поняттями нечітко окреслена), уникання повторів.

У третьому підрозділі **«Гіперо-гіпонімні відношення в медичній терміносистемі зі соматичними компонентами»** подано терміни як номінативні одиниці, що покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини і цілого, суміжності в просторі або часі тощо.

Спостерігаємо явище гіперо-гіпонімії серед термінів зі соматичними елементами (*вухо, серце*). На відміну від синонімії, яка допускає взаємну заміну, для гіпонімії притаманна одностороння заміна гіпоніма на гіперонім, але не навпаки.

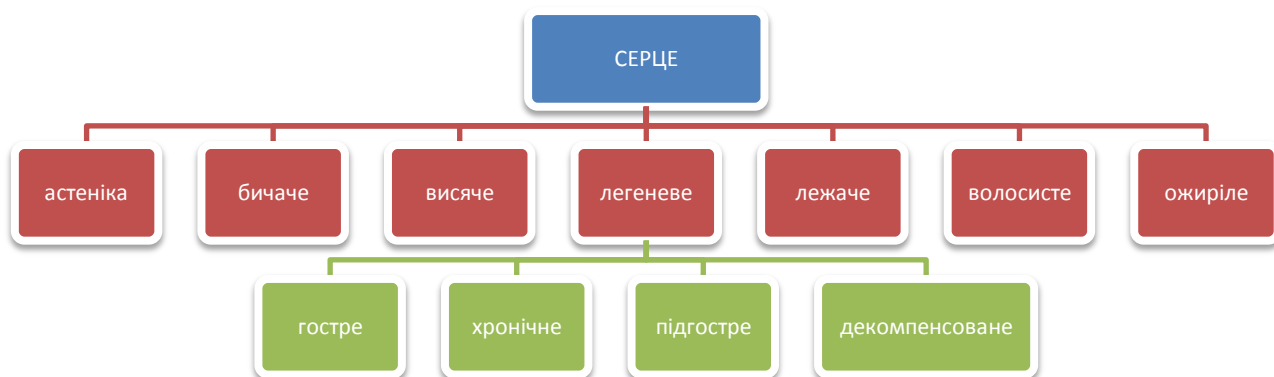

Рис. 1. Гіперо-гіпонімні відношення

Джерело: розроблено автором

Родо-видові відношення, побудовані на підпорядкування вужчих значень ширшому. Наприклад: *око* може бути *амвротичне, меланхоліка, провідне, фіксувальне, циклопічне*. Деякі гіпоніми стають гіперонімом подальших уточнених термінів, наприклад: *око амвротичне* може бути *котяче, заяче* та *бичаче*.

Залежно від кількості ознак, за якими відбувається конкретизація родового терміна, розрізняємо гіперо-гіпонімні групи зі структурами у вигляді: 1) простого ієрархічного дерева; 2) розгорнутого ієрархічного дерева; 3) поєднання простих та розгорнутих ієрархічних дерев.

Прикладом простого ієрархічного дерева є термін *міхурець*, який має низку гіпонімів: *віспяний, зародковий, очний, сім'яний, слуховий, внутрішньоенідермальний, жовтковий, передсинаптичний, синаптичний, субенідермальний*. Прикметники уточнюють належність *міхурця*, його місце розташування. Прикладом розгорнутого ієрархічного дерева є термін *серце*: *астеніка, бичаче, висяче, волосисте, ворсинчасте, гіперстеніка, гіпотироїдне, глазуроване, детреноване, кіфосколіотичне, легеневе, легеневе гостре, легеневе*

декомпенсоване, легеневе підгостре, легеневе хронічне, лежаче, мікседрматозне, ожиріле, панцирне, спортивне, тигрове, тиротоксичне, трикамерне, штучне. Приклад третьої структури – термін шум: анемічний, артеріальний, вигнання, вушний, голосистолічний, дихальний, діастолічний, матковий, машинний, мезодіастолічний, мезосистолічний, млинового колеса, музичний, пансistolічний, плевроперикардіальний, плеску, пресistolічний, пуповини, серцевий, систолічний, Стілла, судинний, тертя осердя, тертя плеври, у вухах тощо. У свою чергу гіпонім *серцевий шум* стає гіперонімом для термінів: *шум серцевий органічний*, *шум серцевий функціональний*. Якщо перший гіпонім *шум серцевий органічний* зумовлений структурними змінами клапанів, то *шум серцевий функціональний* з ними не пов'язаний.

У четвертому підрозділі «**Антонімія в системі медичних термінів зі соматичними компонентами**» схарактеризовано антонімію в медичній галузі.

Творення антонімних пар у термінології завжди цілеспрямоване і обґрунтоване, адже використовується на позначення крайніх полюсів термінного поля з урахуванням логічних можливостей терміносистеми. За планом вираження антонімні одиниці в медичній термінології поділяємо на *однокомпонентні (систолічний – діастолічний)* і *терміносполуки (перетинка міжреберна внутрішня – перетинка міжреберна зовнішня)*.

Серед медичних термінів зі соматичними компонентами антонімних пар не так багато, оскільки частини людського тіла не завжди позначають протилежні поняття. Протиставлення можливе на позначення: відстані розміщення, форми, розміру, напрямку тощо, що характерно здебільшого для складених конструкцій. У таких термінах лише один компонент має антонімію, характерну для загальноновживаної лексики. Це прикметники, які позначають: просторові відношення (*брижова верхня артерія – брижова нижня артерія*), місце розташування (*виступ потиличний внутрішній – виступ потиличний зовнішній*), розмір (*великогомілковий нерв – малогомілковий нерв*), консистенцію (*піднебіння м'яке – піднебіння тверде*) тощо. Натрапляємо і на антоніми, виражені заперечною часткою-префіксом НЕ: *тканина сполучна волокниста щільна оформлена – тканина сполучна волокниста щільна неформлена*.

У п'ятому підрозділі «**Паронімія в системі медичних термінів зі соматичними компонентами**» проаналізовано паронімні відношення.

Паронімія в термінології й загальноновживаній лексиці має спільні риси. Звичайно виокремлюють *зовнішньосистемну* паронімію, коли одне найменування паронімного ряду належить до терміносистеми, а друге є загальноновживаним словом або терміном іншої галузі (*горбатий* та *горбастий*) і *внутрішньосистемну* (*діктіома* та *діктіосома*).

Пароніми поділяємо на *власнемовні* (*ділянка лобова* і *ділянка лобкова*) та *іншомовного* походження (*діафіз*, *діафізит*), а також пароніми, що різняться одним звуком (*сарколема* (оболонка м'язового волокна) – *сарконема* (мала струноподібна органема); кількома звуками одночасно (*тифлоспазм* (спазм сліпої кишки) – *тифлостаз* (затримка вмісту в сліпій кишці); наявністю/відсутністю суфікса чи різними суфіксами (*дактиліт* (запалення пальця) – *дактиліон* (точка пальцева)).

Паронімія в медичних термінах зі соматичними компонентами притаманна в основному запозиченим словам. Звукова близькість і незначна різниця у вимові паронімів спричиняє труднощам в їх засвоєнні та призводить до помилок у вживанні та сприйнятті інформації, що недопустимо в медичній сфері. Виокремлення основних паронімних пар, вивчення їх як лексичного мінімуму у фаховому мовленні — це важливий складник засвоєння медичної лексики.

У шостому підрозділі «*Синтагматика медичних термінів зі соматичними компонентами*» розглянуто сполучуваність медичних термінів зі соматичними компонентами не лише між собою, а й з іншими словами, особливості утворення професійних назв. Кожний термін поєднується не з будь-якими, а тільки з певними словами. Є слова з одиничною сполучуваністю, але є й слова з надзвичайно широкою (необмеженою) сполучуваністю.

У пункті 3.6.1 «*Синтагматика компонентів у структурі термінів-комполитів*» розглянуто поєднання між собою двох компонентів (*кардіостимулятор*). Кількість компонентів в одному слові може збільшуватися: від трьох (*дерматоневрологія*), чотирьох (*артропневморентгенографія*), п'яти (*аденолейоміофіброма*).

У пункті 3.6.2 «*Синтагматика аналітичних конструкцій іншомовного походження*» проаналізовано сполучуваність іншомовних соматизмів з іншими словами. *Двовалентні* терміни можна поділити на терміни з правобічною та лівобічною валентністю. Більшість термінів мають лівобічну валентність, що виявляємо в кількості означуваних прикметників, які творять різні видові терміни: *ліпідний та ліпоїдний дермоартрит*. *Чотири* гіпоніми має термін *мастит* (запалення грудної залози). Він може бути *карциноматозний, післяпологовий і раковий*, де переважає модель прикметник + іменник, тобто маємо лівобічну валентність. І лише один термін зафіксовано з правобічною валентністю: *мастит* новонароджених. *З п'ятнадцятьма* змінними прикметниками поєднується термін *гепатит* (запалення печінки). Порівняймо: *гепатит* автоімунний, агресивний, алкогольний, вірусний, вовчаковий, гострий, інтерстиційний, інфекційний, люпоїдний, парнхіматозний, парентеральний, сироватковий, холестатичний, хронічний, що уточнюють причину захворювання, ознаки лабораторних підтверджень та тривалість протікання. Більше *сорока* похідних термінів маємо зі словом *дерматит*. У роботі детально описано синтагматику таких термінів за зростанням кількості й місцем розташування стосовно основного слова залежних слів. Більше як *п'ятсот* складених термінів утворює слово *артерія*.

У пункті 3.6.3 «*Синтагматика аналітичних термінів українського та комбінованого походження*» подано характеристику українських соматизмів та термінів комбінованого походження. Ці терміни поєднуються з одним (*артифіціальний голосник*), двома (*гомилка: вальгусна, варусна*), чотирма (*горб: верхній, лицевий, нижній, сім'яний*). *З двадцятьма трьома* похідними поєднується словом *серце*: з них 21 з прикметниками: *с. бичаче, висяче, волосисте, гіпотироїдне, глазуроване, демпенованетигрове, тиротоксичне, трикамерне, штучне*, які уточнюють, конкретизують положення серця, форму, покриття, вплив інших органів на його роботу. Термін *легеневе серце* має

додаткові лексеми: *гостре, декомпенсоване, підгостре, хронічне*, які уточнюють перебіг хвороби. Лише в двох гіпонімах виявлено правобічну валентність: *с. астеніка, с. гіперстеніка*. 46 термінів виявлено зі словом *горбок* тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше детально проаналізовано медичні терміни зі соматичними компонентами, українського чи іншомовного (старогрецького чи латинського) походження, уточнено їхнє місце в структурі слова, схарактеризовано семантичні відношення між термінами зі соматичними компонентами, описано парадигматичні відношення цих термінів.

На сучасному етапі медичну термінологію вивчали та досліджували в історичному, діалектному, етимологічному аспекті й аналізували окремі підсистеми медичної галузі (термінологія косметики і косметології, українська термінологія генетики, термінологія медичної радіології, найменування шкірних хвороб, гомеопатична лексика, клінічна термінологія). Найчастіше соматизми досліджували в складі фразеологічних одиниць чи на матеріалі українських діалектів, як в українській, так й інших мовах світу.

Терміни зі соматичними компонентами в медичній галузі зібрано з медичних тлумачних словників. На основі джерельної бази сформовано корпус термінів з 250 соматизмів, 300 соматичних компонентів і понад 50 тис. простих, складних і складених медичних термінів, до складу яких вони входять. Як засвідчує зібраний матеріал такі терміни становлять 45 % серед усіх медичних термінів, 6 % займають соматичні компоненти, 49 % – інші медичні терміни.

За структурою виділено *прості (шкіра, дерма; шкірний, дерматит), складні (шкірносудинний, дерматоартрит) та складені (шкірочка передня, вегетуючий дерматоз, виразковий дерматоз)* медичні терміни зі соматичними компонентами.

Прості терміни позначають цілісні соматизми українського чи іншомовного походження (*серце, кардіальний*), складні терміни (переважно запозичені слова) містять соматичні компоненти, які можуть стояти в препозиції (*кардіометр*) (7 264 терміни), постпозиції (*епікард*), а також всередині терміна (*депікардіалізація*) (3190 термінів), зберігаючи своє значення в дефініції терміна.

У сучасній медичній терміносистемі складні і складені терміни – найпоширенішими. Прості терміни містять як українські суфікси (*залозка, капілярність*), так і запозичені (*бронхіт, нефроз*), які вказують на відповідне значення термінів. Складні терміни утворені поєднанням між собою національних твірних елементів (*кісткоутворювальний*), національних та іншомовних (*внутрішньоміокардіальний*), суто іншомовних елементів (*гастропанкреатит*), які у своєму складі мають ті ж суфікси, що й прості соматизми. Складені медичні терміни зі соматичними компонентами є дво- (*грудна клітка, аортальний горб*), три- (*протез клапана серця*) та багатокомпонентні (*верхня частина передньої кільцевої зв'язки гомілки*). У двокомпонентних переважає поєднання прикметника та іменника чи двох іменників. Багатокомпонентні містять різну комбінацію цих частин мови. Рідко

в складі багатокomпонентних з'являються інші частини мови, наприклад, числівник чи прислівник (*шлуночок четвертий головного мозку*).

Медичну соматичну лексику поділяємо на 5 тематичних груп: *сомонімічна* лексика (тіло, голова та її частини, шия, тулуб, верхні та нижні кінцівки), *остеонімічна* лексика (кістки людського тіла та їх з'єднання), *спланхнонімічна* лексика (внутрішні органи), *ангіонімічна* лексика (кровоносна система), *сенсонімічна* лексика (органи чуття).

Соматизми цих груп позначають: процеси (*глотографія, мастоплазія*) (їх є 3175); збірні поняття, суміші, речовини (*гемалум, гемастронцій*) (620); назви захворювання (*мастит, остеанестезія*) (1619); пухлини (*гемангіофіброма, остеоліома*) (285); ділянку органа (*остеоїд, остеомер*) (336); такий, що стосується органа, його захворювання або діє на нього (*глотковий, гепатоксичний*) (3257); назви фахівців (*ларингоскопіст, остеолог*) (50); назви наук, розділів, галузей (*гематологія, мамологія*) (163); медичні прилади, інструменти (*гемаглобінометр, ларинготом*) (298); клітини (*аденобласт, нейробласт*) (112); види, типи, роди, класи (*гепатікола, мамомоногамус*) (395); люди, особи, плоди, які мають певні відхилення (*гастроторакопаг, цефалодипрозон*) (144). Найбільше термінів позначають належність до органа, його захворювання або дію на нього. Найменше – назви фахівців.

Проаналізовано парадигматичні відношення між медичними термінами зі соматичними компонентами, зокрема явище полісемії, синонімії, гіперо-гіпонімії, антонімії та паронімії.

Виявлено три типи полісемії (понад 520 термінів): зовнішньосистемну (*вузлик, мішок*), внутрішньогалузеву (*груди, мозок*), міжгалузеву (*діафрагма*).

Описано синонімію медичних термінів, подано абсолютні (*гемічний – гематальний – гематичний*) (їх є понад 1200) та відносні (*грижа – грижоутворення – ентероцеле*) (понад 150) синоніми до українських та запозичених термінів зі соматичними компонентами, зазначено необхідність синонімії в медичній термінології. Абсолютна синонімія дозволяє уникати повторів у викладі тексту, урізноманітнює його, замінювати іншомовне слово – українським, що робить текст зрозумілим і доступним у фаховому спілкуванні, а також і для нефхівців.

Дослідження гіперо-гіпонімічних відношень у медичній соматичній лексиці, які не менш поширені, ніж синоніми, показали, що для гіпонімії притаманна одностороння заміна гіпоніма на гіперонім, а не навпаки (*вухо: зовнішнє, середнє, внутрішнє*). Цей вид відношень сприяє системній організації цієї лексики, її структуризації, логічному підпорядкуванню.

Виявлено антонімію соматизмів, яку за планом вираження поділено на однокомпонентні структури (виявлено спорадично) (*алоритмія – аритмія*) й терміносполуки (яких є більшість і зазвичай вони протиставляються одним прикметниковим компонентом українського походження (*артерія: брижова верхня, брижова нижня*). Це, як правило слова на позначення простору (верхній – нижній, зовнішній – внутрішній), часу (ранній – пізній). Частина антонімів побудована на заперечній частці-префіксі НЕ: *цукровий діабет – нецукровий діабет*).

Властива паронімія медичним термінам зі соматичними компонентами. Пароніми поділено на власнемовні (ділянка *лобова*, ділянка *лобкова*) та іншомовного (*діафіз*, *діафізит*) походження, а також пароніми, що різняться наявністю – відсутністю суфікса чи різними суфіксами (*діабет*, *діабетид*), кількома звуками одночасно (*тригон*, *тригоніт*).

Проаналізовано синтагматику (лівобічну та правобічну сполучуваність) медичних термінів зі соматичними компонентами. Їхня спроможність сполучатися з іншими словами в складі терміна. Термін-соматизм сполучають з двома, трьома, а то й десятками інших слів, утворюючи низку фахових термінів однієї групи, що підпорядковуються основному. Більше як *n'ятсот* складених термінів утворює лексема *артерія*: *верхньощелепна а.*, *висхідна піднебінна а.*, *грудинно-акроміальна а.*, *глибока а. стегна*, *а. кутової закрутки*, *а. лабіринту*, *артерія цибулини сечівника* тощо. Це своєрідна ілюстрація гіперо-гіпонімії на конкретному матеріалі.

Медичні терміни з іншомовними соматичними компонентами переважають над національними. Вони становлять особливу частину фахової лексики чітко структурованої, взаємопов'язаної, що охопила систему лікування, діагностику, профілактику захворювань. Більшість таких назв зі соматичними компонентами вже давно уніфіковані та стандартизовані, про що свідчать дані термінологічних медичних словників. Залежно від сфери використання таких спеціальних назв: наукова, професійна, побутова – домінують запозичені чи національні фахові лексеми.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях

1. Германович Г. О. Медичні терміни з компонентами гем- (гем(о)-, гемат(о)-) та кров(о)- у сучасній українській мові // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 2016. Вип. 41. С. 161–167.

2. Германович Г. О. Медичні терміни з компонентами карді(о)- та серц(е)- у сучасній українській мові // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. пр. Сер.: Проблеми української термінології. 2016. Вип. 842. С. 51–54.

3. Германович Г. О. Медичні терміни з компонентами гепат-, гепатик(о)-, гепат(о)- та словом печінка у сучасній українській мові // Термінологічний вісник Інституту української мови НАН України: зб. наук. пр. 2017. Вип. 4. С.124–129.

4. Германович Г. О. Медичні терміни зі соматичними компонентами псих-, псих(о)- у сучасній українській мові // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. пр. Сер.: Проблеми української термінології. 2017. Вип. 842. С. 51–54.

5. Германович Г. О. Медичні терміни зі соматичними компонентами дерм-, дерма-, дерм(о)-, дермат(о)- та шкіра у сучасній українській мові //

Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. пр. Сер.: Проблеми української термінології. 2018. Вип. 890. С. 36–41.

Статті в іноземних виданнях

6. Германович Г. О. Медичні терміни з компонентами на позначення соматичних понять вухо, горло, ніс у сучасній українській мові // *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, 2018. Zesz. VI. S. 27–35.

7. Германович Г. О. Медичні терміни з соматичними компонентами кефал-, медул(о)-, менін-, менінг(о)- у сучасній українській мові // *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, 2019. Zesz. VII/1. S. 85–92.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Германович Г. О. Медичні терміни зі соматичними компонентами мазо-, мамо-, масто- та груди в сучасній українській мові // Проблеми української термінології: зб. наук. пр. учасн. XVI Міжнар. наук. конф. «СловоСвіт 2020» (м. Львів, 1–3 жовт. 2020 р.). Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 122–126.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

9. Германович Г. О. Дослідження медичної термінології в наукових працях кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. // Вісник Львівського університету. Сер. філол. 2020. Вип. 72. С. 43–49.

АНОТАЦІЯ

Германович Г.О. Медичні терміни зі соматичними компонентами в сучасній українській мові. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню медичних термінів зі соматичними компонентами як єдиної системної організації. У роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження медичної лексики зі соматичними компонентами в українському мовознавстві; показано системну організацію соматичної лексики в медичній сфері; з'ясовано специфіку медичних термінів зі соматичними компонентами; розглянуто структурні моделі цих термінів; описано основні тематичні та лексико-семантичні групи в системі медичних термінів зі соматичними компонентами й схарактеризовано парадигматичні та синтагматичні зв'язки між ними; виявлено місце соматизмів в структурі простих, складних і складених термінів; з'ясовано, які соматизми за походженням переважають: українські чи запозичені.

Матеріали дослідження сприятимуть систематизації знань і поглибленню відомостей про специфіку медичних термінів зі соматичними компонентами, їхню структуру, класифікаційну групу, значення, продуктивність, доцільність існування в терміносистемах галузевого профілю. Запропонований аналіз слугуватиме для впорядкування та стандартизації медичної термінології.

Ключові слова: соматична лексика, медична терміносистема, національні та іншомовні соматизми, медичні терміни зі соматичними компонентами, лексико-семантична група, парадигматика термінів зі соматичними компонентами: полісемія, синонімія, гіперо-гіпонімія, антонімія, паронімія, синтагматика таких термінів, структура багатокomпонентного терміна.

АННОТАЦІЯ

Германович Г.А. Медицинские термины из соматических компонент в современном украинском языке. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2021.

Диссертация посвящена исследованию медицинских терминов с соматическими компонентами как единой системной организации. В работе рассмотрено теоретико-методологические основы исследования медицинской лексики с соматическими компонентами в украинском языкознании. Изложено системную организацию соматической лексики в медицинской сфере; выяснено специфику медицинских терминов с соматическими компонентами; рассмотрено структурные модели этих терминов. Описано основные тематические и лексико-семантические группы в системе медицинских терминов с соматическими компонентами и охарактеризовано парадигматические и синтагматические связи между ними. Определено место соматизмом в структуре простых, сложных и составных терминов. Исследовано, какие соматизмы по происхождению преобладают: украинские или заимствованные.

Материалы исследования будут способствовать систематизации знаний и углублению сведений о специфике медицинских терминов с соматическими компонентами, их структуру, классификационную группу, значение, производительности, целесообразность существования в терминосистемах отраслевого профиля. Предложенный анализ может быть использован для упорядочения и стандартизации медицинской терминологии.

Ключевые слова: соматическая лексика, медицинская терминосистема, национальные и иноязычные соматизмы, медицинские термины с соматическими компонентами, лексико-семантическая группа, парадигматика терминов с соматическими компонентами: полисемия, синонимия, гипер-гипонимия, антонимия, паронимия, синтагматика таких терминов, структура термина.

ABSTRACT

Hermanovych H.O. Medical terms with somatic components in modern Ukrainian language. – Qualification research paper as a manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. – Ivan Franko Lviv National University. – Lviv, 2021.

The thesis highlights the research of medical terms with somatic components as a unified system. The theoretical and methodological basis of the investigation of

medical lexicon with somatic components in the Ukrainian linguistics has been analyzed; the system of organization of somatic lexicon in the medical field has been demonstrated; specification of medical terms with somatic components has been defined; structural models of these terms have been studied; the main topical and lexical-semantic groups in the system of medical terms with somatic components have been described and the paradigmatic and syntagmatic relationships between them have been characterized; a place of somatisms in the structure of simple, complex and compound terms has been found out. Also, it has been analyzed which terms predominate in origin: Ukrainian or borrowed.

On the basis of the available resources (dictionaries) the corpus of terms has been formed, consisting of 250 somatisms, 300 somatic components and more than 50 thousand simple, complex and compound medical terms with somatic components included. The materials of the research will contribute to the systematization of knowledge and widening of the information about the specificity of medical terms with somatic components, their structure, classification group, meaning, productivity, justification of their existence in the medical term system. The analysis has provided valuable insight about the system organization of the investigated terminology not only in a separate professional sphere, but also in the vocabulary of the Ukrainian language in general, about different types of interaction of lexical-semantic units within the language. The proposed analysis will ensure the improvement and standardization of medical terminology.

Medical somatic vocabulary covers 5 topical groups: *somonymic* (body, head and its parts, neck, trunk, upper and lower limbs), *osteonymic* (bones of the human body and their unions), *splanchnic* (internal organs), *angionimic* (blood system), *sensory* (sense organs).

The somatisms of these groups denote: processes (*глотографія, мастоплазія*); collective concepts, mixtures, substances (*гемалум, гемастронцій*); names of diseases (*мастит, остеоанестезія*); tumours (*гемангіофіброма, остеолінома*); a part of an organ (*остеоїд, остеомер*); related to the organ, its diseases (*глотковий, гепатоксичний*); names of specialists (*ларингоскопіст, остеолог*); names of sciences, sections, branches (*гематологія, мамологія*); medical devices, instruments (*гемаглобінометр, ларинготом*); cells (*аденобласт, нейробласт*); patterns, types, breeds, classes (*гепатікола, мамомоногамус*); people, individuals, fetus, having pathological findings (*гастротораконга, цефалодипрозон*).

Paradigmatic relationships between medical terms with somatic components (phenomenon of polysemy, synonymy, hyper-hyponymy, antonymy and paronymy) and syntagmatic relations have been analyzed.

Key words: somatic terminology, medical term system, national and foreign somatisms, medical terms with somatic components, lexical-semantic group, paradigmatics of terms with somatic components: polysemy, synonymy, hyper-hyponymy, antonymy, paronymy, syntagmatics of such terms, term structure.

Підписано до друку 26.08.21
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Зам. №26/08-1
Ум. друк. арк. 0,9
Наклад 100 прим.

Видавництво “Галич-Прес”
Видавець ФОП Король І.В.
м. Львів, вул. Гнатюка, 17
Ел. пошта: lvivprint@ukr.net. Тел. 096-59-88-924
Свідоцтво ДК №5353 від 24.05.2017 р.